# Over vertalen

## José Ortega y Gasset, vertaald door G.J. Geers

*José Ortega y Gasset (1883-1955) promoveerde in 1904 tot doctor in de filosofie aan de Universiteit van Madrid, waarna hij nog vijf jaar doorbracht aan de universiteiten van Berlijn, Leipzig en andere steden in Duitsland. Terug in Madrid bekleedde hij van 1910 tot 1936, toen de Spaanse Burgeroorlog uitbrak, de leerstoel Psychologie, Logica en Ethiek. Ook was hij actief als essayist in tijdschriften. Hij leidde de republikeinse intellectuele oppositie onder de dictatuur van Miguel Primo de Rivera (1923-1930) en steunde de onttroning van koning Alfonso XIII in 1931, waarna hij in het parlement van de Tweede Spaanse Republiek werd gekozen. Zijn beroemdste boek,* La rebelión de las masas *uit 1930, werd in 1932 in het Engels vertaald als* The Revolt Of The Masses *en in 1933 door Johan Brouwer als* De opstand der horden *(in 2015 hervertaald door Diederik Boomsma als* De opstand van de massamens*). Vanwege zijn publieke stellingnames zag hij zich toen de burgeroorlog uitbrak genoodzaakt te vluchten. Hij verbleef onder meer in Parijs, Leiden en Amsterdam, enkele jaren in Argentinië en daarna in Lissabon. In 1948 keerde hij terug naar Madrid en stichtte onder het fascistische Franco-bewind zijn Instituto de Humanidades. 'Over vertalen' (*Miseria y esplendor de la traducción*) verscheen in zijn* El libro de las misiones *en werd door G.J. Geers als hoofdstuk opgenomen in de bloemlezing uit zijn werk* Crises in leven en liefde, in kunst en historie. *G.J. Geers (1891-1965) studeerde Nederlandse taal- en letterkunde aan de Universiteit Leiden en vertrok na zijn promotie in 1917 naar Madrid, waar hij betrokken raakte bij intellectuele kringen en de plaatselijke socialistische beweging. Hij vertaalde onder meer* Das Kapital *van Karl Marx en werk van Lenin in het Spaans. Hij speelde een sleutelrol bij de oprichting in 1920 van de eerste communistische partij in Spanje, maar werd kort daarna wegens zijn 'subversieve activiteiten' door de Spaanse politie naar Nederland uitgezet. Hij was lector Spaans in Groningen van 1947 tot 1961 en buitengewoon hoogleraar van 1961 tot zijn emeritaat in 1962. In zijn laatste jaren was hij een prominent lid van de Nederlandse vredesbeweging, als voorzitter van De Derde Weg en redacteur van het blad van die beweging.*


© Het copyright op dit Vertaalverhaal berust bij de auteurs

# Over vertalen

## I De misère

In een bijeenkomst waarbij professoren van het Collège de France, universitairen en dergelijke personen aanwezig zijn, spreekt iemand erover, dat het onmogelijk is bepaalde Duitse denkers te vertalen, en hij stelt voor, dat men het onderwerp algemeen zal stellen en een studie zal maken over welke filosofen vertaald kunnen worden en welke niet.

Dit schijnt met al te grote overtuiging uit te gaan van de veronderstelling dat er filosofen en, meer in het algemeen, schrijvers zijn die wél vertaald kunnen worden. Is dit niet een illusie? – veroorloofde ik mij op te merken –. Is vertalen niet onherroepelijk een utopie? Het is waar dat ik me bij de dag meer ga neerleggen bij de overtuiging, dat alles wat de mens doet, utopisch is. Hij houdt zich bezig met kennen zonder erin te slagen iets ten volle te kennen. Als hij recht wil doen, draait het er onvermijdelijk op uit, dat hij een of andere schelmenstreek begaat. Hij denkt dat hij liefheeft en even later bemerkt hij, dat hij bij de belofte om dat te doen is blijven steken. Vat u deze woorden nu niet op als een satire op de moraal, alsof ik mijn soortgenoten zou hekelen, omdat ze niet doen wat ze zich voornemen. Mijn bedoeling is juist het tegenovergestelde: in plaats van ze hun échec te verwijten, wil ik het idee opperen dat geen van die dingen kan gedaan worden, dat ze van nature onmogelijk zijn, dat ze pure bedoeling, ijdel voornemen en machteloos gebaar blijven. De natuur heeft elk dier begiftigd met een program van handelingen die zo maar bevredigend kunnen uitgevoerd worden. Daarom is een dier maar zelden somber. Alleen bij de hogere – de hond, het paard – merkt men soms iets als somberheid op en juist dan lijken ze ons het naast, het meest menselijk. Het meest ontstellende, want onbegrijpelijke, schouwspel dat de natuur ons biedt is misschien wel – in de geheimzinnige diepte van het oerwoud – de melancholie van de orang-oetan. Normalerwijze zijn dieren gelukkig. Ons lot is het tegenovergestelde. De mensen zijn altijd melancholiek, maniakaal en dolzinnig, gemaltraiteerd door al die kwalen die Hippocrates goddelijk noemde. En de reden daarvan is, dat de bezigheden van de mens niet te verwezenlijken zijn. Het noodlot van de mens – tegelijk zijn privilege en zijn eer – is nooit te bereiken wat hij zich voorneemt, en louter streven, levende utopie te zijn. Hij is altijd op weg naar de mislukking en voordat hij ten strijde gaat, is hij reeds gewond aan de slaap van zijn hoofd.

Dat is ook het geval met de bescheiden bezigheid van het vertalen. In de intellectuele hiërarchie is er geen nederiger arbeid mogelijk. En toch blijkt het boven zijn maat te gaan.

Goed schrijven bestaat daarin, dat men voortdurend kleine inbreuken maakt op de grammatica, op het gevestigde gebruik, op de heersende taalnorm. Het is een daad van voortdurende rebellie tegen de sociale omgeving, een omverwerpen. Goed schrijven impliceert een zekere krasse stoutmoedigheid. Welnu, een vertaler is


© Het copyright op dit Vertaalverhaal berust bij de auteurs

gewoonlijk een kleinmoedig mens. Uit schuchterheid heeft hij die bezigheid, de minste, gekozen. Hij ziet zich tegenover het enorme politieapparaat van de grammatica en van het logge gebruik. Wat moet hij beginnen met die rebelse tekst? Is het niet te veel van hem gevergd, dat hij ook rebels wordt en dan voor rekening van een ander? De kleinmoedigheid zal in hem zegevieren en in plaats van tegen de grammaticale decreten in te gaan zal hij het tegengestelde doen: hij zal de door hem vertaalde schrijver in de kerker van de gebruikelijke taal opsluiten, m.a.w. hij zal hem verraden. *Traduttore, traditore*. En toch, boeken van de exacte en van de natuurwetenschappen kunnen wel vertaald worden – antwoordt mijn gesprekspartner. – Ik ontken niet, dat daar de moeilijkheid kleiner is, maar wel dat die niet bestaat. De tak van de wiskunde die het meest in de mode is geweest in de laatste kwarteeuw is de 'Theorie der Verzamelingen' geweest. Welnu, de schepper ervan, Cantor, gaf haar een naam die onmogelijk in onze talen te vertalen is. Wat wij 'conjunto' [verzameling, totaal] hebben moeten noemen, noemde hij 'Menge', een woord welks betekenis niet gedekt wordt door 'conjunto'. Laten we dus de vertaalbaarheid van de mathematische en fysische wetenschappen niet overdrijven. Maar, met dit voorbehoud, ben ik bereid te erkennen dat een vertaling in die wetenschappen het origineel veel dichter kan benaderen dan in de andere. – Erkent u dus dat er twee soorten van geschriften zijn: die niet en die wel vertaald kunnen worden?

– Als we ons aan de heel grote lijnen houden, moet ik dat onderscheid aanvaarden, maar door dat te doen sluiten we de weg af tot het werkelijke probleem dat elke vertaling stelt. Want als we ons afvragen, wat de reden is dat sommige wetenschappelijke boeken gemakkelijker te vertalen zijn, dan zullen we spoedig beseffen dat de auteur zelf daarvan al begonnen is zichzelf te vertalen uit de authentieke taal waarin 'hij leeft, zich beweegt en bestaat' in een pseudo-taal, gevormd uit technische termen, uit woorden die, linguïstisch bezien, kunstmatig zijn en die hij zelf in zijn boek moet definiëren. Kortom: hij vertaalt zichzelf van een taal in een terminologie.

– Maar een terminologie is een taal als elke andere. Sterker zelfs; volgens onze Condillac: de beste taal, de 'welgemaakte' taal is de wetenschap.

– Neemt u mij niet kwalijk, dat ik het hierin radicaal oneens ben met u en met de brave *abbé*. Een taal is een systeem van woordtekens dank zij hetwelk de individuen elkaar kunnen verstaan zonder voorafgaande afspraak, terwijl een terminologie alleen verstaanbaar is als hij die schrijft of leest én hij die spreekt of hoort, het van te voren *individueel* zijn eens geworden over de betekenis van de tekens. Daarom noem ik het een pseudo-taal en beweer ik dat de man van wetenschap moet beginnen met zijn eigen gedachte daarin te vertalen. Het is een volapuk, een esperanto, dat is vastgesteld tussen hen die dat vak beoefenen volgens weloverwogen afspraak. Vandaar dat het gemakkelijker is deze boeken van de ene in de andere taal te vertalen. In werkelijkheid zijn de boeken van alle landen al bijna helemaal daarin geschreven. En dat gaat zover, dat die boeken volkomen ontoegankelijk, onbegrijpelijk of althans zeer moeilijk te verstaan lijken voor de mensen die de echte taal spreken waarin ze schijnen geschreven te zijn.


© Het copyright op dit Vertaalverhaal berust bij de auteurs

– Eerlijk gezegd moet ik u wel gelijk geven, en bovendien wil ik u zeggen dat ik zekere geheimenissen begin te bespeuren in de taalbetrekkingen tussen de ene mens en de andere die ik tot nog toe niet had opgemerkt.

– En ik van mijn kant bespeur dat u een soort laatste der Mohikanen is, de laatste overlevende van een verdwenen soort, aangezien u in staat bent, als u tegenover een ander mens komt te staan, te geloven dat hij gelijk heeft en niet u. Inderdaad, de kwestie van het vertalen voert ons, zodra we er wat op ingaan, naar de meest verborgen diepten van het wonderlijk verschijnsel dat de taal is. Ook al houden we ons aan het meest onmiddellijke dat ons onderwerp biedt, zullen we voorlopig genoeg hebben. In wat ik tot nu toe gezegd heb, heb ik me ertoe beperkt het utopische van het vertalen te funderen in het feit dat de schrijver van een niet-mathematisch, noch natuurkundig noch, als u wilt, een biologisch werk een schrijver is in de goede betekenis van het woord. Dit impliceert dat hij zijn geboortetaal met een wonderbaarlijke tact gebruikt heeft, en daarbij twee dingen bereikt die onmogelijk te rijmen lijken: zonder meer begrijpelijk te zijn en tegelijk het gewone gebruik van de taal te wijzigen. Die dubbele operatie is moeilijker uit te voeren dan op het slappe koord lopen. Hoe kunnen we dat eisen van de doorsnee-vertalers? Maar na deze eerste moeilijkheid die de vertaling van de persoonlijke stijl biedt, verschijnen ons nieuwe lagen van moeilijkheden. De persoonlijke stijl bestaat bij voorbeeld hierin dat een auteur lichtelijk afwijkt van de gebruikelijke betekenis van het woord, deze zo ombuigt dat de kring van voorwerpen die het aanduidt niet precies samenvalt met de kring van voorwerpen die datzelfde woord in zijn dagelijks gebruik pleegt te betekenen. De algemene tendentie in deze afwijkingen bij een schrijver noemen we zijn stijl. Maar het geval wil dat iedere taal vergeleken met een andere ook zijn linguïstische stijl, dat wat von Humboldt zijn ‘innerliche Form’ noemde, heeft. Het is derhalve utopistisch te menen dat twee woorden die tot twee talen horen en die het woordenboek als elkaars vertaling geeft, op precies dezelfde voorwerpen betrekking zouden hebben. Daar talen in verschillende landschappen en tegenover onderscheiden ervaringen zijn gevormd, is het natuurlijk dat ze niet congruent zijn. ’t Is bij voorbeeld onjuist te onderstellen dat een Spanjaard hetzelfde ‘bosque’ noemt wat de Duitser *Wald* noemt, en toch zegt het woordenboek ons dat ‘Wald’ betekent ‘bosque’. Als we er voor in de stemming waren, zou dit een mooie gelegenheid zijn om een ‘bravoure-aria’ hierin te lassen waarin ik het bos van Duitsland beschreef in tegenstelling met het Spaanse bos. Ik bespaar u dat lied, maar ik eis wel het resultaat ervan op, het duidelijk gevoel van het enorme verschil dat er tussen die beide realiteiten bestaat. Het is zo groot, dat die woorden niet alleen heel incongruent zijn, maar dat ook bijna al hun intellectuele en affectieve resonanties dat zijn.

De omtrekken van beide betekenissen vallen even weinig samen als de foto’s van twee personen die over elkaar zijn genomen. En zoals in dit geval ons oog aarzelt en draaierig wordt zonder het ene of het andere profiel eruit te kunnen halen of een derde te vormen, moeten we ons nu eens indenken, hoe akelig vaag we ons zullen voelen na de lectuur van duizenden woorden waarmee datzelfde gebeurt. Het zijn dus dezelfde oorzaken die in het visuele beeld èn in de taal de wazigheid te voorschijn roepen. Vertaling is de permanente literaire wazigheid en aangezien, anderzijds wat


© Het copyright op dit Vertaalverhaal berust bij de auteurs

wij gewoonlijk onnozelheid noemen niets anders is dan wazigheid van denken, moeten we niet verbaasd staan, dat een vertaalde schrijver ons altijd een beetje onnozel lijkt.

## II De twee utopismen

Wanneer het gesprek niet een louter uitwisselen van woordmechanismen is waarbij de mensen zich ongeveer als grammofoons gedragen, maar wanneer de gesprekpartner werkelijk over een zaak spreken, dan doet zich een interessant verschijnsel voor. Naarmate het gesprek vordert, begint de persoonlijkheid van elk van hen langzamerhand uiteen te vallen: een gedeelte ervan let op wat er gezegd wordt en doet mee aan dat spreken, terwijl het andere aangetrokken door het onderwerp zelf, zoals de vogel door de slang, zich steeds meer in zijn diepste binnenste terugtrekt en gaat denken over de zaak. Bij het praten leven we in gemeenschap: bij het denken blijven we alleen. Maar nu is het zo, dat we bij dit soort gesprekken beide dingen tegelijk doen en naar mate het gesprek voortgaat, doen we ze met toenemende hevigheid: we letten met bijna dramatische ontroering op wat er gezegd wordt en terzelfder tijd sluiten we ons meer en meer op in de afgrondelijke eenzaamheid van ons denken. Deze groeiende splijting kan niet in voortdurend evenwicht blijven. Vandaar dat een kenmerk van zulke gesprekken is, dat er een moment komt waarop ze afknappen en er een diepe stilte heerst. Elk van de deelnemers aan het gesprek is in zichzelf verzonken. Van louter denken kan hij niet spreken. Het gesprek heeft stilzwijgen verwekt en de samenleving van de aanvang vervalt tot eenzaamheden.

Dit had ook in onze bijeenkomst plaats. Na mijn laatste woorden. Waarom dan wel? Vast en zeker hierom: deze springvloed van zwijgen die het gesprek helemaal bedekt, doet zich voor wanneer de ontwikkeling van het thema tot het uiterste punt in een van zijn richtingen is gekomen en het gesprek een halve draai moet maken en koers moet zetten naar een andere windstreek.

– Dit stilzwijgen – zei iemand – dat tussen ons is gevallen heeft iets van een begrafenis. U heeft de vertaling gedood en zwijgend volgen wij de baar.

– O neen! - antwoordde ik – helemaal niet! Ik was er op gesteld de misère van het vertalen te accentueren, en vooral vond ik het belangrijk de moeilijkheid, de onwaarschijnlijkheid ervan vast te stellen, maar daar wilde ik het niet bij laten, integendeel, het moest de springveer zijn die ons opstoot naar de mogelijke glorie van de vertaalkunst. ’t Is het goede moment dus om te roepen: ‘De vertaling is dood! Leve de vertaling!’ Nu moeten we in tegengestelde richting varen en zoals Socrates bij dergelijke gelegenheden zegt: we moeten onze woorden herroepen.

– Ik vrees – zei de heer X – dat u dat veel moeite zal kosten, want we herinneren ons uw aanvankelijke verklaring die ons de arbeid van het vertalen als een utopistisch gedoe en een onmogelijke onderneming voorstelde.

– Inderdaad –, dat heb ik gezegd en nog iets meer: dat alle specifiek-menselijke activiteiten een dergelijk karakter dragen. Weest u maar niet bang, dat ik


© Het copyright op dit Vertaalverhaal berust bij de auteurs

nu ga proberen te vertellen, waarom ik dat denk. Ik weet dat men in een Frans gesprek steeds het voornaamste moet vermijden en dat het beter is in de gematigde zone van de tussensoortkwesties te blijven. U bent wel zeer vriendelijk om toe te staan en zelfs mij op te leggen, dat ik een vermomde monoloog houd, hoewel misschien de monoloog de ergste misdaad is die men in Parijs kan begaan. Daarom spreek ik enigszins geremd en met een bezwaard geweten: met het gevoel, dat ik zo iets als een heiligschennis bega. Ik voel me alleen wat gerustgesteld door de overtuiging dat mijn Frans voetje voor voetje voortgaat en zich niet de vlugge contradans van de dialoog kan veroorloven. Maar laten we terugkeren tot ons onderwerp, tot het essentieel utopisch karakter van al het menselijke. In plaats van deze stelling te funderen op al te solide redeneringen veroorloof ik mij u alleen uit te nodigen haar, uit louter plezier aan een intellectueel experiment, als hoofdprincipe te willen aannemen en onder haar licht de menselijke strevingen te bekijken.

– Toch – zei mijn waarde vriend Jean Baruzi – komt in hun arbeid de bestrijding van utopisme dikwijls voor.

– Dikwijls en principieel! Er is een vals utopisme dat precies het omgekeerde is van dat wat ik nu op het oog heb, een utopisme dat daaruit bestaat, dat men gelooft, dat alles wat de mens wenst, ontwerpt en zich voorneemt, zo maar uitvoerbaar is. Nergens heb ik meer afkeer van en ik zie daarin de grootste oorzaak van alle rampen die er nu op onze aardbol voorvallen. In de eenvoudige kwestie die ons nu bezighoudt, kunnen we de tegenovergestelde betekenissen van beide utopismen goed beoordelen. De slechte utopist net als de goede achten het wenselijk de natuurlijke realiteit die de mensen opsluit in de omheining van verschillende talen en hun verstandhouding belemmeren, te corrigeren. De slechte utopist denkt dat het, *omdat* het gewenst is, ook mogelijk is, en vandaar tot de mening dat het gemakkelijk is, is maar één stap. In die overtuiging zal hij zich verder niet lang bezighouden met de vraag, hoe vertaald moet worden, maar zonder meer aan de slag gaan. Daarom zijn bijna alle tot nu toe gemaakte vertalingen slecht. De goede utopist daarentegen denkt, dat, *omdat* het wenselijk zou zijn de mensen te verlossen uit hun isolement dat hun door de talen is opgelegd, het wel niet waarschijnlijk is dat men daarin zal slagen, en dat het dus alleen mogelijk is het bij benadering te bereiken. Maar die benadering kan groter of kleiner zijn..., tot in het oneindige en dit legt een onbeperkt arbeidsterrein voor ons streven open, waarop telkens verbetering, overtreffing en vervolmaking, kortom 'vooruitgang', mogelijk is. Uit bedrijvigheden van dit soort bestaat heel ons menselijk bestaan. Stelt u zich het tegenovergestelde eens voor: dat we gedoemd waren ons alleen bezig te houden met te doen wat mogelijk is, wat uiteraard kan gelukken. Wat een beklemming ! U zou uw leven als van zichzelf geledigd voelen. Juist doordat uw activiteit bereikte, wat ze zich had voorgesteld, zou het u voorkomen alsof u niets deed. Het leven van de mens heeft een sportief karakter, het karakter van een inspanning die in zichzelf behagen schept en niet in zijn resultaat. De algemene geschiedenis laat ons het onophoudelijk en onuitputtelijk vermogen van de mens zien om niet-te-verwezenlijken plannen uit te denken. Bij de poging om ze te verwezenlijken bereikt hij vele dingen, schept hij ontelbare realiteiten die de zgn. natuur incapabel is om uit zichzelf voort te brengen. Het enige wat de mens nooit


© Het copyright op dit Vertaalverhaal berust bij de auteurs

bereikt, is juist dat wat hij zich voorstelt, het moet tot zijn eer gezegd worden. Dit huwelijk van de realiteit met de incubus van het onmogelijke verschaft het heelal de enige vermeerderingen waarvoor het vatbaar is. Daarom moet sterk onderstreept worden dat alles – alles, natuurlijk, wat de moeite waard is, alles wat werkelijk menselijk is – moeilijk, heel moeilijk is, zo moeilijk dat het onmogelijk is.

Zoals u ziet, het is geen bezwaar tegen de mogelijke glorie van de vertaalarbeid, dat men de onmogelijkheid ervan uitspreekt. Integendeel dit kenmerk verleent hem de meest verheven afkomst en laat ons zien dat hij zin heeft.

– Naar wat ik hoor – valt een professor in de kunstgeschiedenis mij in de rede – zou u geneigd zijn te denken, evenals ik trouwens, dat de eigenlijke taak van de mens, dat wat zijn zwoegen zinvol maakt, is de natuur de voet dwars te zetten.

Ik sta inderdaad heel dicht bij die opvatting, als men maar niet – wat voor mij fundamenteel is – het hierboven gemaakte onderscheid tussen de twee utopismen, het goede en het slechte, vergeet. Ik zeg dit, omdat het wezenlijke kenmerk van de goede utopist is dat hij, terwijl hij zich volstrekt tegenover de natuur stelt, met haar rekening houdt en zich geen illusies maakt. De goede utopist verbindt zich tegenover zichzelf in de eerste plaats een onverbiddelijke realist te zijn. Slechts wanneer hij zeker is dat hij goed de realiteit gezien heeft, in haar barre naaktheid, en, zonder zich de minste illusie te maken, dan pas keert hij zich kloek tegen haar en poogt haar te hervormen in de zin van het onmogelijke, wat het enige is dat zin heeft.

De omgekeerde houding, die de traditionele is, bestaat hierin dat het wenselijke er al is als een natuurlijke vrucht van de realiteit. Dit heeft ons van de wieg af in de weg gestaan om de menselijke dingen te begrijpen. Allemaal bij voorbeeld wensen we dat de mens goed is, maar die Rousseau van u, waaraan men ons allen heeft laten lijden, geloofde dat die wens reeds van nature vervuld was, dat de mens van zichzelf en van nature goed was. Iets wat ons anderhalve eeuw Europese geschiedenis, die zo prachtig had kunnen zijn, verknoeid heeft, en we hebben eindeloze angsten, enorme rampen – en die welke ons nog te wachten staan – nodig gehad om de simpele waarheid, die bijna alle vorige eeuwen gekend hebben, weer te ontdekken, dat nl. de mens van zichzelf slechts een kwaad beest is.

Of, om nu definitief tot ons thema terug te keren: zo geheel iets anders is het de onmogelijkheid van het vertalen te onderstrepen èn er elke zin aan te ontzeggen, dat het bij niemand opkomt het als absurd te beschouwen, dat wij hier met elkaar spreken in onze moedertaal, terwijl het hier ook een utopische bezigheid betreft.

Deze opmerking bracht rondom een huivering van oppositie en protesten te weeg. ‘Dat is een superlatief of liever gezegd wat de grammatici een “excessief” noemen,’ zei een filoloog die tot nu toe gezwegen had. ‘Dat vind ik te veel gezegd en een paradox,’ riep een socioloog uit.

– Ik zie dat het stoutmoedige scheepje van mijn stelling gevaar loopt schipbreuk te lijden in deze plotselinge storm. Ik begrijp dat het voor Franse oren, ook al zijn ze zo welwillend als die van u, hard moet zijn te horen dat spreken een utopische bezigheid is. Maar wat kan ik eraan doen, als dat onweerlegbaar de waarheid is?


© Het copyright op dit Vertaalverhaal berust bij de auteurs

## III Over spreken en zwijgen

Toen de storm die mijn laatste woorden hadden doen opgaan, geluwd was, kon ik aldus verder gaan:

– Ik begrijp uw verontwaardiging heel goed. De bewering dat spreken een illusoire bezigheid en een utopische handeling is, ziet er volkomen uit als een paradox en de paradox is altijd irriterend. En nog veel meer voor Fransen. Misschien voert de loop van dit gesprek ons nog tot een punt waarop we moeten toelichten, waarom de Franse geest zo vijandig tegenover de paradox staat. Maar u zult moeten erkennen, dat het niet altijd van onze wil afhangt hem te vermijden. Wanneer we proberen een zeer fundamentele mening, die ons zeer onjuist lijkt, te rectificeren, is het niet waarschijnlijk dat onze woorden vrij kunnen blijven van zekere onbeschaamde paradoxaliteit. Wie weet, of de intellectueel door een onherroepelijke opdracht en tegen zijn voorkeur en zijn wil in, niet is belast om in deze wereld de paradox staande te houden! Als iemand ervoor gezorgd had ons voor altijd en grondig te verklaren, waarom de intellectueel bestaat, waartoe hij er is zolang hij is, en ons enkele eenvoudige gegevens had verschaft over hoe de alleroudsten – bijvoorbeeld de archaïsche denkers van Griekenland, de eerste profeten van Israël, enz. – hun taak voelden, dan zou misschien dit vermoeden van mij iets evidents en banaals blijken. Want tenslotte betekent 'doxa' de publieke mening en het lijkt niet gerechtvaardigd, dat er een klasse mensen bestaat wier specifiek beroep is zich een mening erover te vormen, of hun mening met de publieke moet overeenstemmen. Is dat geen superfoetatie[1] of, zoals onze Spaanse taal, die meer door karrenvoerders dan door kamerheren is gemaakt, zegt: pakzadel op pakzadel? Is het niet waarschijnlijker, dat de intellectueel bestaat om tegen de publieke opinie, tegen de 'doxa', in te gaan en tegenover de gemeenplaats de ware mening, de 'paradoxa' te ontdekken en staande te houden? Het zou wel eens kunnen zijn, dat de taak van de intellectueel in wezen impopulair was.

Neemt u deze suggesties alleen maar als mijn verdediging tegen uw geprikkeldheid, maar het moet terloops gezegd worden, dat ik daarmee kwesties van de eerste orde, hoewel ergerlijk verwaarloosd, meen aan te roeren. Bovendien moet ik constateren, dat u verantwoordelijk zijt voor deze nieuwe uitweiding, doordat u tegen mij aan het muiten zijt geslagen.

Maar het geval wil dat mijn bewering, ondanks haar paradoxaal uiterlijk, iets tamelijk eenvoudigs en voor de handliggends is. We verstaan gewoonlijk onder spreken het uitoefenen van een activiteit door middel waarvan wij erin slagen onze gedachte duidelijk te maken aan een medemens. Het spreken is natuurlijk nog vele dingen meer dan dit, maar ze veronderstellen of impliceren allemaal deze primaire functie van spreken. Bij voorbeeld al sprekend proberen we ook een ander te overtuigen, hem te beïnvloeden, soms hem te bedriegen. De leugen is een spreken dat onze echte gedachte verbergt. Maar het is zo duidelijk als wat, dat de leugen ónmogelijk zou zijn, als, het primaire en normale spreken niet oprecht zou zijn. Valse


© Het copyright op dit Vertaalverhaal berust bij de auteurs

munt circuleert gesteund door zuivere munt. Uiteindelijk blijkt bedrog een nietige parasiet van de eerlijkheid te zijn.

Laten we dus zeggen dat de mens, als hij gaat spreken, dat doet *omdat* hij denkt dat hij zal kunnen zeggen wat hij denkt. Goed, maar dat is een illusie. De taal schiet daartoe te kort. Ze zegt ongeveer en voor een gedeelte wat we denken en stelt een onoverkomelijke scheidsmuur op tegen de overbrenging van de rest. Ze dient tamelijk goed voor mathematische mededelingen en bewijzen: het spreken over natuurkunde begint reeds dubbelzinnig en onvoldoende te worden. Maar naarmate het gesprek zich met belangrijkere, meer menselijke, meer reële onderwerpen bezighoudt, neemt haar onnauwkeurigheid, haar grofheid en wanordelijkheid toe. Gehoorzamend aan het ingewortelde vooroordeel dat we al sprekend elkaar verstaan, spreken we en luisteren we met zoveel goede trouw, dat we ten slotte elkaar veel slechter te begrijpen, dan wanneer we in stomheid elkaar probeerden te raden. Nog sterker: daar ons denken in grote mate aan de taal verbonden is – al kan ik niet goed geloven dat dit verband absoluut is, zoals men gewoonlijk aanneemt – komt het erop neer, dat denken spreken met zichzelf is en dientengevolge zichzelf misverstaan en groot gevaar lopen danig in de war te raken.

– Overdrijft u niet een beetje? – vraagt Mr. Z. ironisch.

– Misschien, misschien... Maar het zou dan in ieder geval een heilzame en compenserende overdrijving zijn. In 1922 had er een zitting van de *Société de Philosophie* te Parijs plaats die gewijd was aan de bespreking van het probleem van de vooruitgang in de taal. Naast de filosofen van de Seine namen daaraan deel de grote meesters van de Franse linguïstische school, die in zekere zin, althans als school, de beroemdste van de wereld is. Welnu, bij het lezen van het uittreksel van de discussie, stuitte ik op enkele zinnen van Meillet – van Meillet de grootmeester van de huidige taalkunde! – die mij verstomd deden staan: 'Iedere taal drukt alles uit wat nodig is voor de samenleving waarvan hij het orgaan is... Met elk fonetisch stelsel, met elke grammatica, kan men alles uitdrukken.' Vindt u niet, met alle respect voor de nagedachtenis van Meillet, dat er ook in die woorden evidente overdrijving zit? Hoe heeft Meillet de waarheid van zo'n absolute uitspraak vastgesteld ? Dan toch niet in zijn kwaliteit van taalkundige. Als linguïst kent hij alleen de talen van de volken maar niet hun gedachten, en zijn dogma veronderstelt, dat hij de eerste met de laatstgenoemde vergeleken heeft en gezien heeft, dat ze overeenstemmen; maar het is niet voldoende daarvan te zeggen, dat elke taal elke gedachte kan weergeven, maar of ze het allemaal met dezelfde directheid en gemak kunnen. De Baskische taal mag zo volmaakt zijn als Meillet wil, maar een feit is dat ze vergat in haar woordenschat een teken op te nemen om God aan te duiden en ze moest gebruik maken van het woord dat 'heer van de hoogte' – *Jaungoikua* – betekende. Daar sinds eeuwen het heerlijk gezag verdwenen is, betekent *Jaungoikua* tegenwoordig rechtstreeks God, maar we moeten ons verplaatsen in de tijd waarin ze zich gedwongen zag God te denken als een staatkundige en wereldse autoriteit, God te denken als stadhouder, gouverneur of iets van dien aard. Juist dit geval leert ons dat het de Basken, die een naam voor God misten, veel moeite kostte God te denken: daarom duurde het zolang, voor ze zich tot het christendom bekeerden, en het woord geeft aan, dat de tussenkomst van de


© Het copyright op dit Vertaalverhaal berust bij de auteurs

politie nodig was om in hun hoofden de zuivere idee van de godheid in te hameren. Zodat de taal niet alleen moeilijkheden in de weg legt voor het uitdrukken van zekere gedachten, maar ook het opnemen van andere belemmert en onze intelligentie in bepaalde richtingen verlamt. We zullen nu niet ingaan op de werkelijk fundamentele kwesties – de meest suggestieve voorzeker! – die door het enorme verschijnsel van de taal worden naar voren gehaald. Naar mijn mening zijn die vraagstukken zelfs nog niet vermoed, juist omdat wij daarvoor blind zijn geworden door de eeuwige vergissing die verscholen zit in dat idee dat de taal ons dient om onze gedachten te uiten.

– Welke vergissing bedoelt u? Ik begrijp het niet goed – vraagt de kunsthistoricus.

– Die uitdrukking kan nl. twee volstrekt verschillende dingen uitdrukken: dat wij bij het spreken onze ideeën of innerlijke gevoelens trachten uit te drukken en daarin *maar gedeeltelijk* slagen; of wel dat de taal dit doel *volledig bereikt*. Zoals u ziet, verschijnen hier weer die twee utopismen die we aantroffen, toen we ons daarstraks met het vertalen bezig hielden. En zo zullen ze opduiken bij elke menselijke handeling, volgens de algemene stelling die ik u verzocht te toetsen: 'alles wat de mens doet is utopisch'. Alleen dit principe opent ons de ogen voor de radicale taalkwesties. Want als we er inderdaad van genezen worden te denken, dat de spraak erin slaagt *alles* uit te drukken wat we denken, zullen we beseffen, wat ons werkelijk en evident voortdurend overkomt, nl.: dat we constant bij het spreken of schrijven *er afstand van doen* vele dingen te zeggen, omdat de taal het ons niet toestaat. O, maar dan is het werkelijke wezen van de taal niet alleen zeggen en uiten, maar tegelijkertijd is het dan onverbiddelijk: afzien van zeggen, zwijgen, de mond houden! Het verschijnsel is zo veelvoorkomend en onbetwijfelbaar als het maar kan. Denkt u maar eens, wat u overkomt, als u in een vreemde taal moet spreken. Wat een verdriet! Ik voel dat op het ogenblik nu ik Frans spreek: dat verdrietige dat ik viervijfde van wat mij invalt moet verzwijgen, omdat die viervijfde van mijn Spaanse gedachten niet behoorlijk in het Frans gezegd kunnen worden, niettegenstaande beide talen elkaar zo na staan. En nu moet u niet denken dat ditzelfde niet gebeurt, zij het in mindere mate, als we in onze taal denken: alleen die tegenovergestelde vooropgezette mening belet ons dat te zien. Waardoor ik mij in de vreselijke situatie bevind een tweede nog veel heftiger storm dan de eerste te verwekken. Ja, al wat ik gezegd heb moet wel samengevat worden in een formule die eerlijk zijn onbeschaamde biceps van paradox uitstalt. Het is deze: men begrijpt de verbazingwekkende realiteit taal niet in zijn diepste grond, als men niet begint met te beseffen dat de taal vooral bestaat uit stilten. Een wezen dat niet in staat zou zijn af te zien van het uitspreken van vele dingen, zou niet in staat zijn te spreken. En elke taal is een verschillende verhouding tussen uitspreken en zwijgen. Elk volk verzwijgt sommige dingen *om* andere te kunnen zeggen. Want *alles* zeggen zou onmogelijk zijn. Vandaar de geweldige moeilijkheid van het vertalen: het gaat er daarbij om in de ene taal juist te zeggen wat de andere taal tracht te verzwijgen. Maar tevens ziet men waarin vertalen een prachtige onderneming kan zijn, nl. in het onthullen van de wederzijdse geheimen die volken en tijden tegenover elkaar bewaren en die zoveel bijdragen tot hun


© Het copyright op dit Vertaalverhaal berust bij de auteurs

*verwijdering* en *vijandschap*; kortom: in een stoutmoedige eenmaking van de Mensheid. Want, zoals Goethe zei: ‘Slechts tussen alle mensen wordt het menselijke volledig beleefd.’

## IV We spreken niet in ernst

Mijn verwachting werd niet vervuld. De storm die ik verondersteld had, brak niet los. De paradoxale uitspraak drong in de geest van mijn toehoorders door zonder schokken of paniek te veroorzaken, gelijk een onderhuidse injectie die gelukkig niet op zenuwweefsel stoot. Het was dus een gunstige gelegenheid om een terugtrekkende beweging te maken.

– Terwijl ik van uw zijde de wildste opstand verwachtte, voel ik mij in een vredig klimaat opgenomen. Het zal u niet bevreemden dat ik daarvan gebruik maak om aan een ander het monopolie van het woord, dat ik tegen mijn wil heb uitgeoefend, af te staan. U weet bijna allemaal meer van deze zaken dan ik. Vooral bevindt zich onder u een grote meester in de taalkunde die tot de nieuwe generatie behoort, en het zou voor allen zeer belangrijk zijn, als hij ons zijn mening wilde doen kennen over de thema’s die tot nu toebehandeld zijn.

– Een grote meester ben ik niet – begon de taalkundige –, ik ben alleen enthousiast over mijn beroep, dat, naar ik geloof, zijn eerste tijdperk van verheffing, zijn uur van grootste oogst, nadert. En met genoegen wil ik verklaren, dat in het algemeen wat u gezegd hebt en nog meer wat ik achter hetgeen u uitgesproken hebt, vermoed en als het ware kan voelen, vrij wel overeenkomt met mijn idee en met wat, naar mijn mening, de naaste toekomst van de taalwetenschap zal gaan beheersen. Natuurlijk zou ik het voorbeeld van het Baskische woord om God aan te duiden vermeden hebben, omdat dat een veelomstreden kwestie is. Maar in het algemeen ben ik het met u eens. Laten we goed beseffen wat de primaire handeling is waaruit elke taal bestaat.

De moderne mens voelt zich al te trots op de wetenschappen die hij heeft geschapen. Zeker de wereld neemt er een nieuwe vorm in aan. Maar deze vernieuwing gaat betrekkelijk weinig diep. Ze bestaat uit een dun vlies dat we over andere vormen van de wereld hebben uitgespreid die door andere tijdperken van de mensheid zijn gemaakt en die vooronderstelt worden door onze vernieuwing. Wij gebruiken die reusachtige schatten elk ogenblik, maar geven ons daar geen rekenschap van, omdat wij ze niet zelf hebben gemaakt maar ze geërfd hebben. Als goede erfgenamen zijn we gewoonlijk nogal dom. De telefoon, de explosiemotor en de boormachine zijn wonderbaarlijke ontdekkingen, maar ze zouden onmogelijk geweest zijn als 20.000 jaar geleden het menselijk genie niet de methode om vuur te maken, de bijl, de hamer en het wiel had uitgevonden. Hetzelfde is het geval met de wetenschappelijke interpretatie van de wereld die berust op en gevoed wordt door andere, voorafgaande, bovenal door de oudste, de eerstgeborene, nl. de taal. De huidige wetenschap zou onmogelijk zijn zonder de taal, niet alleen en ook niet in de eerste plaats om de oersimpele reden dat wetenschap bedrijven spreken is, maar


© Het copyright op dit Vertaalverhaal berust bij de auteurs

omgekeerd, omdat de taal de primitieve wetenschap is. Juist omdat dit zo is, leeft de moderne wetenschap in eeuwige strijd met de taal. Zou dit enige zin hebben als de taal niet op zichzelf een kennis, een weten was dat we, omdat het ons onvoldoende lijkt, trachten te overtreffen ? We plegen iets zo evidents niet helder in te zien, omdat sedert lange, lange tijd de mensheid, tenminste die van het westen niet 'in ernst spreekt'. Ik begrijp niet waarom de taalkundigen niet behoorlijk nota hebben genomen van dit verrassende verschijnsel. Wanneer we tegenwoordig spreken, zeggen we niet wat de taal waarin we spreken, zegt, maar door op conventionele wijze en als 't ware in scherts gebruik te maken van wat onze woorden zo voor zichzelf zeggen, zeggen we, door dit zeggen van onze taal, wat wij willen zeggen. Mijn zin is een verschrikkelijke ratjetoe geworden, is het niet? Ik zal me nader verklaren: als ik zeg dat 'el sol sale por Oriente' (de zon opkomt in het oosten) dan zeggen mijn woorden, dus de taal *waardoor* ik mij uitdruk, eigenlijk dat een wezen van het mannelijk geslacht en in staat tot spontane handelingen – dat 'sol' genoemd wordt – de handeling van 'salir' verricht, d.w.z. springt, en dat hij dat doet juist uit één plaats uit duizenden nl. daar waarlangs de geboorten plaatsvinden – 'Oriente' –. Welnu, niets van dit alles wil ik in ernst zeggen: ik geloof niet dat 'el sol' een man is, noch dat hij een wezen is dat in staat is tot spontane handelingen, noch dat 'salir' iets is dat hij *doet* uit zichzelf, noch dat in dat deel van de ruimte nu speciaal geboorten plaatsvinden. Bij het gebruiken van die uitdrukking van mijn moedertaal gedraag ik mij ironisch, diskwalificeer ik wat ik ga zeggen en vat het als een grap op. De taal is tegenwoordig een pure mop. Maar 't is duidelijk dat er een tijd geweest is waarin de Indo-Europese mens inderdaad geloofde, dat de zon een mannelijk wezen was, dat de natuurverschijnselen spontane handelingen waren van eigenzinnige wezens en dat dit goedgunstige hemellichaam geboren en iedere morgen herboren werd in een streek van de ruimte. Omdat hij dat geloofde, zocht hij tekens om het te zeggen en schiep hij de taal. Spreken was dus in die tijd iets heel anders dan nu: het was in ernst spreken. De woorden, de vormleer, de zinsbouw bezaten toen hun volle betekenis. De uitdrukkingen zeiden over de wereld wat de waarheid leek, ze brachten kennis en weten tot uiting. Ze waren volkomen het tegenovergestelde van een serie grappen. Men begrijpt dat in de oude taal waaruit het Sanskriet voortkomt en in het Grieks zelf de woorden 'woord' en 'zeggen' – *brahman*, *logos* – een heilige betekenis hadden. De bouw van de Indo-Europese zin geeft een interpretatie van de realiteit weer, voor welke alles wat in de wereld voorvalt, steeds de handeling van een geslachtelijke 'agens' is. Vandaar dat die zin bestaat uit een mannelijk of vrouwelijk subject en een actief werkwoord. Maar er zijn andere talen waar de zin een heel andere structuur heeft en van heel andere interpretaties van het reële uitgaat.

De wereld die de mens omgeeft, doet zich nl. in oorsprong niet in duidelijke verhoudingen voor. Of duidelijker gezegd: de wereld zoals die zich aan ons presenteert, bestaat niet uit 'dingen' die volstrekt gescheiden en duidelijk verschillend zijn. We vinden er eindeloze verschillen, maar deze zijn niet absoluut. Eigenlijk gezegd is alles anders, maar ook is alles een beetje eender. De realiteit is een onuitputtelijk 'continu van verscheidenheid'. Om er ons niet in te verliezen moeten we erin snijden, grenzen trekken en afscheidingen maken, kortom verschillen van een


© Het copyright op dit Vertaalverhaal berust bij de auteurs

absoluut karakter vaststellen die in werkelijkheid maar heel betrekkelijk zijn. Daarom zei Goethe dat de dingen verschillen zijn die wij erin aanbrengen. Het eerste wat de mens gedaan heeft, toen hij intellectueel met de wereld geconfronteerd werd, is de verschijnselen classificeren, wat hij voor zich ziet in soorten verdelen. Aan elk van die soorten wordt een stemteken toegekend en dit is de taal. Maar de wereld legt ons ontelbare classificaties voor en legt er ons geen enkele op. Vandaar dat elk volk het gevogelte op verschillende manier heeft voorgesneden en daardoor zijn zo uiteenlopende talen met verschillende spraakkunst en verschillend vocabulaire of betekenisleer ontstaan. Die allereerste classificering is de eerste onderstelling die er gemaakt is omtrent wat de waarheid van de wereld is; ze is dus de eerste kennis. Ziehier waarom spreken in den beginne kennen was.

De Indo-Germaan geloofde dat het meest belangrijke onderscheid tussen de 'dingen' het geslacht is en gaf aan elk object, een beetje indecent, een seksuele kwalificatie. De tweede grote indeling die hij aan de wereld oplegde bestond daarin, dat hij aannam dat al het bestaande óf een handeling is – vandaar het werkwoord – óf een 'handelende' is, vandaar het zelfstandig naamwoord.

Tegenover onze zo arme classificatie van de naamwoorden – in mannelijke, vrouwelijke en onzijdige – vertonen de Afrikaanse volken die Bantoe-talen spreken een uiterst rijke: in sommige ervan bestaan vierentwintig classificerende tekens, d.w.z. tegenover onze drie geslachten, niet minder dan twee dozijn klassen. De dingen die zich bewegen bijvoorbeeld worden onderscheiden van de niet-bewegende, het plantaardige van het dierlijke, enz. Waar de ene taal nauwelijks onderscheidingen maakt, strooit de andere een overdadige differentiëring rond. In Eise bestaan drieëndertig woorden om evenzoveel verschillende manieren van het 'lopen' van de mens uit te drukken. In het Arabisch bestaan 5714 namen voor kameel. Het is overduidelijk dat een nomade uit de Arabische woestijn en een fabrikant uit Glasgow het niet licht eens zullen worden over dat bultige dier. De talen houden ons uit elkaar en beletten onze verstandhouding, niet doordat ze als talen verschillend zijn, maar doordat ze uit verschillende geestelijke structuren, uit ongelijke intellectuele systemen en, in laatste instantie, uit anders gerichte filosofieën zijn ontstaan. Niet alleen spreken we in een bepaalde taal, maar wij denken ook langs intellectuele rails die van tevoren ons zijn toebedeeld door onze linguïstische levensbestemming.

De taalkundige zweeg en bleef met de punt van zijn scherpe neus een vage hemelstreek aanwijzen. In zijn mondhoeken leek wel een glimlach te ontluiken en te willen opvliegen. Ik begreep dadelijk dat deze scherpziende geest er een was die dialectisch te werk gaat, door nu eens een klap naar deze kant en dan weer naar de overzijde te geven. Aangezien ik van hetzelfde ras ben, was ik verheugd het probleem te ontdekken waarvoor zijn betoog ons plaatste.

– Tersluiks en met slimme tactiek – zei ik – heeft u ons voor de afgrond van een tegenspraak gebracht, zeker om ons die des te heviger te laten merken. U heeft inderdaad twee tegengestelde thesen verdedigd. De ene: dat iedere taal een bepaald stelsel van categorieën, van geestelijke richtingen oplegt; de andere: dat de stelsels die elke taal als zodanig gegrondvest hebben, niet meer van kracht zijn, dat wij ze volgens de conventie en in scherts gebruiken, en dat ons zeggen niet meer is echt


© Het copyright op dit Vertaalverhaal berust bij de auteurs

zeggen wat wij denken, maar alleen 'bij wijze van spreken'. Daar beide stellingen overtuigend zijn, worden wij door hun oproerigheid verleid om onszelf een probleem voor te leggen dat de taalkunde tot nu toe niet had bestudeerd, nl. : wat is er levend en wat is er dood in onze taal; welke grammaticale categorieën leven nog voor ons denken en welke hebben hun invloed verloren. Want van alles wat u ons gezegd heeft, is wel die aanstotelijke stelling die de haren van Meillet en Vendryes te berge zou doen rijzen, de meest evidente, nl. dat onze talen een anachronisme zijn.

– Inderdaad – riep de taalkundige uit. – Die kwestie had ik willen opperen en zo denk ik erover. Onze talen zijn anachronistische instrumenten. Bij het spreken zijn we stumperige gijzelaars van het verleden.

## v De glorie

– De tijd verloopt – zei ik tot de grote linguïst – en ons gezelschap zal moeten opbreken. Maar ik zou er niet graag van afzien te horen, wat u denkt over de arbeid van vertalen.

– Ik denk net als u – antwoordde hij –: dat die heel moeilijk, ja dat hij onmogelijk is, maar dat hij juist daarom grote betekenis heeft. En wat meer is: ik meen dat wij nu voor 't eerst zover zijn dat we het in het groot en grondig kunnen proberen. In alle gevallen is het goed op te merken, dat het essentiële over de zaak al meer dan een eeuw geleden gezegd is door de lieve theoloog Schleiermacher in zijn essay: 'Over de verschillende methoden van vertalen'. Volgens hem is de vertaling een beweging die men in twee tegengestelde richtingen kan proberen: of men brengt de auteur naar de taal van de lezer of men brengt de lezer naar de taal van de auteur. In het eerste geval vertalen we in een oneigenlijke betekenis van het woord: strikt genomen maken we een imitatie of een parafrase van de oorspronkelijke tekst. Slechts als wij de lezer uit zijn taalgewoonten losrukken en hem dwingen zich te bewegen in die van de schrijver, is er werkelijk vertalen. Tot nu toe heeft men bijna niets dan pseudo-vertalingen gemaakt.

Hiervan uitgaande zou ik zekere principes durven formuleren die een definitie geven van de nieuwe onderneming van vertalen waaraan men zich meer dan ooit en om redenen die ik, als er tijd voor is, straks hoop te noemen, moet wijden.

En dan moet ik beginnen met de opvatting van wat een vertaling kan en moet zijn, grondig te corrigeren. Vat men die op als een magische handeling waardoor een werk dat in de ene taal geschreven is, plotseling in een andere te voorschijn springt? Dan zijn we verloren. Want zulk een transsubstantiatie is een onmogelijkheid. De vertaling is geen doublet van het origineel, ze is niet en ze moet niet willen zijn: hetzelfde werk met andere woorden. Ik zou willen zeggen: de vertaling behoort niet eens tot hetzelfde literaire genre als het vertaalde werk. Men zou dit moeten aandikken en moeten verklaren dat vertaling een apart literair genre is, anders dan de andere, met eigen normen en bedoelingen. Om de eenvoudige reden dat de vertaling niet het werk is maar een weg tot dat werk. Als dit laatste een poëtisch werk is, dan is de vertaling dat niet, maar veeleer een apparaat, een technisch kunstmiddel dat ons


© Het copyright op dit Vertaalverhaal berust bij de auteurs

naderbrengt tot het andere zonder ooit te pretenderen het te herhalen of te vervangen.

Laten we ons beperken – om verwarring te voorkomen – tot het soort vertaling dat voor ons van het meeste belang moest zijn en dat we het dringendst nodig hebben: die van de Grieken en de Latijnen. Ze hebben voor ons het karakter van modellen verloren. Misschien is dat een van de zonderlingste en ernstigste symptomen van onze tijd, dat wij zonder modellen leven, dat ons vermogen om iets als model op te zetten is afgestorven. In dit geval van de Grieken en de Latijnen is onze huidige oneerbiedigheid misschien wel vruchtbaar, omdat ze door hun sterven als normen en voorbeelden voor ons herboren worden als het enige geval van mensheid die radicaal verschilt van de onze en waarin wij toch – dankzij het vele dat er van hen bewaard is gebleven – kunnen doordringen. Griekenland en Rome zijn absoluut de enige reis door de tijd die we kunnen maken. En dit soort excursies zijn de belangrijkste die men tegenwoordig kan proberen voor de opvoeding van de westerse mens. Twee eeuwen opvoeding door wiskunde, natuurkunde en biologie hebben door hun resultaten aangetoond, dat deze wetenschappen niet voldoende zijn om de mens van zijn barbarisme te ontdoen. De wis- en natuurkundige opvoeding moet gesuppleerd worden met een echte historische opvoeding, die niet daarin bestaat, dat men rijtjes koningen kent en beschrijvingen van veldslagen of statistieken van prijzen en lonen in deze of gene eeuw, maar die vereist... een reis naar het buitenland, naar het absolute buitenland, nl. naar een ander, ver-verleden tijd en een andere, zeer verschillende beschaving.

Tegenover de natuurwetenschappen moeten nu de 'humaniora' herleven, maar dan onder een ander teken. We moeten opnieuw tot de Griek en de Romein gaan, niet als voorbeelden maar integendeel als voorbeeldige dwalingen. Want de mens is een historisch wezen en elke historische – en dus niet definitieve – realiteit is in de eerste plaats een dwaling. Historisch besef van zichzelf krijgen en zich leren bezien als een dwaling, is één en hetzelfde. En aangezien dit – altijd, *in eerste instantie* en relatief gezien – een dwaling zijnde waarheid omtrent de mens is, kan alleen historisch besef hem tot zijn waarheid brengen en hem redden. Maar het is vergeefs te denken, dat de huidige mens alleen door zichzelf te bekijken zich als een dwaling zal gaan zien. Er zit niets anders op dan zijn manier van beschouwen van de menselijke waarheid, van het ware 'humanisme' om te scholen, door hem van flink dichtbij de dwaling te laten zien die de anderen waren, en vooral de dwaling die de besten onder hen waren. Vandaar dat sinds vele járen dit idee voor mij een obsessie is geworden: dat het noodzakelijk is heel de Grieks-Romeinse oudheid weer voor lectuur geschikt te maken – en daartoe is een reusachtige arbeid van nieuwe vertalingen onvermijdelijk. Want nu zou het er niet om gaan om de werken die in hun soort als model golden, in onze talen van het ogenblik over te brengen, maar alle, zonder onderscheid. Ze interesseren ons, ze zijn van belang voor ons, ik herhaal het, als dwalingen niet als leermeesters. We hebben bijna niets van hen te leren om wat ze gezegd, gedacht en gezongen hebben, maar eenvoudig omdat ze waren, omdat ze existeerden en omdat ze, arme drommels zoals wij, wanhopig hun armen uitgeslagen hebben in de eeuwige schipbreuk van het leven.


© Het copyright op dit Vertaalverhaal berust bij de auteurs

Vandaar dat het erop aan komt de vertalingen van de klassieken in die zin te oriënteren. Want waar ik daareven zei, dat de herhaling van een werk onmogelijk is en dat de vertaling alleen een apparaat is dat ons erheen brengt, kan men daaruit afleiden dat er verschillende vertalingen van één zelfde tekst mogelijk zijn. 't Is onmogelijk, tenminste haast altijd, tegelijk alle kanten van een oorspronkelijke tekst te benaderen. Als we een idee willen geven van zijn esthetische kwaliteiten, zullen we moeten afzien van bijna heel de stof van de tekst om zijn bekoorlijkheden naar de vorm over te brengen. Daarom zal het noodzakelijk zijn een arbeidsverdeling toe te passen en van een zelfde werk uiteenlopende vertalingen te maken al naar de kanten die we nauwkeurig ervan willen vertalen. Maar in het algemeen is het belang van die teksten als symptomen van het antieke leven zo overheersend, dat we zonder groot verlies van hun andere kwaliteiten afstand kunnen doen.

Wanneer men een vertaling van Plato, ook de meest recente, vergelijkt met het origineel, dan verbaast men zich en irriteert het ons niet dat de schoonheden van diens stijl bij de vertaling zijn vervluchtigd, maar dat driekwart van de dingen zijn verloren gegaan, van juist die dingen die een rol spelen in de uitdrukking van de wijsgeer en waartegen hij in zijn levende denken aanloopt, die hij insinueert of in het voorbijgaan even streelt. Daarom, en niet zoals men gewoonlijk denkt, wegens de amputatie van de schoonheden, interesseert het de huidige lezer zo weinig. Hoe kan het hem interesseren, als men eerst de tekst heeft uitgehold en alleen een ijl profiel, zonder volume, zonder levensrillingen heeft overgelaten? En let u wel, wat ik nu zeg is niet zo maar een onderstelling. Het is een algemeen bekend feit dat maar één vertaling van Plato werkelijk vruchtbaar is geweest. En dat was juist die van Schleiermacher en ze was dat juist, doordat hij opzettelijk ervan had afgezien een mooie vertaling te maken en hij in eerste aanloop heeft willen doen wat ik daar zei. Deze beroemde vertaling heeft grote diensten bewezen zelfs aan de filologen. Want het is onjuist te menen, dat dit soort werken alleen van nut is voor hen die geen Grieks en Latijn kennen.

Ik stel me dus een vorm van vertaling voor die lelijk is, zoals de wetenschap altijd is, die geen literaire zwier nastreeft, die niet makkelijk te lezen is, maar die wel heel duidelijk is, al zal die duidelijkheid een overvloed van voetnoten vereisen. Het is noodzakelijk dat de lezer bij voorbaat weet, dat hij bij het lezen van een vertaling niet een literair fraai werk voor zich krijgt, maar een vrij vervelend apparaat, dat hem echter werkelijk zal verplaatsen in de arme drommel Plato die vierentwintig eeuwen geleden op zijn manier zijn best deed zich op het levensvlak staande te houden.

De mensen van andere tijden hadden de antieken in een utilitaire zin nodig. Zij moesten veel van hen leren, om dat in volle werkelijkheid te gebruiken. Men begrijpt, dat toen de vertaling trachtte de oude tekst te moderniseren, aan het heden aan te passen. Maar onze behoefte is het tegenovergestelde daarvan: wij hebben ze juist nodig voor zover ze van ons verschillen en de vertaling moet hun exotisch en ver-afstaand karakter onderstrepen en dit als zodanig begrijpelijk maken.

Ik begrijp niet, dat elke filoloog zich niet verplicht voelt om een of ander antiek werk in deze vorm te vertalen. In het algemeen moest geen enkele schrijver het bedrijven van vertalen minachten en zijn persoonlijk werk aanvullen met een of


© Het copyright op dit Vertaalverhaal berust bij de auteurs

andere vertaling uit het antieke, het middeleeuwse en het hedendaagse. Het prestige van deze arbeid moet verhoogd worden en hij moet sterk aanbevolen worden als een intellectueel werk van de eerste rang. Als men dat deed, zou het vertalen een vak op zichzelf worden dat, zonder ophouden beoefend, een eigen techniek zou 'afscheiden' die ons net van intellectuele communicaties op fabelachtige wijze zou uitbreiden. Want ik heb speciaal zo'n aandacht gewijd aan de vertalingen uit Grieks en Latijn, omdat in dit geval de algemene kwestie het duidelijkst aan de dag treedt. Maar in de ene of in de andere mate liggen de verhoudingen eender in elk ander tijdperk of bij elk ander volk. Het doorslaggevende is, dat we bij het vertalen proberen uit onze taal en in die andere te komen, en niet omgekeerd, zoals gewoonlijk gedaan wordt. Soms, vooral als het om hedendaagse schrijvers gaat, zal het mogelijk zijn dat de vertaling behalve haar kwaliteiten als vertolking, een zekere esthetische waarde heeft. Dan zal ze 'miel sobre hojuelas' zijn – zoals u Spanjaarden zeggen, waarschijnlijk zonder idee te hebben van wat 'hojuelas' zijn.[2]

– Ik hoor u met veel genoegen aan – zei ik om te besluiten. – Het is duidelijk dat het lezerspubliek van een land niet ingenomen is met een vertaling die gemaakt is in de stijl van zijn eigen taal. Wat dat betreft, heeft het meer dan genoeg aan de productie van de inheemse auteurs. Het omgekeerde is hun smaak: dat de mogelijkheden van hun eigen taal tot het uiterste worden gespannen en de manier van spreken van de vertaalde auteur dan daarin doorschemert. De vertalingen in het Duits van mijn boeken zijn daarvan een goed voorbeeld. In enkele jaren zijn daar meer dan vijftien drukken van verschenen. Het geval zou onbegrijpelijk zijn, als men het niet voor viervijfde gedeelte aan de geslaagde vertaling toeschrijft. Mijn vertaalster heeft inderdaad de Duitse taal in wat ze grammaticaal kan verdragen tot het uiterste geforceerd juist om weer te geven wat niet-Duits is in mijn manier van zeggen. Zodoende maakt de lezer ongemerkt geestelijke gebaren die Spaans zijn. Hij rust daardoor een beetje uit van zichzelf en het vermaakt hem een tijdje een ander te zijn.

Maar dit is zeer moeilijk in de Franse taal te doen. Het spijt mij, dat mijn laatste woorden in deze bijeenkomst onwillekeurig agressief zijn, maar het onderwerp waarover we spreken, legt ze mij op. Nl. deze: van alle Europese talen maakt het Frans het werk van de vertaler het minst gemakkelijk.

[1] Sp. superfetación bet. overbevruchting, maar ook: overbodige herhaling; *albarda sobre albarda* (lett. pakzadel op pakzadel) wordt ook overdrachtelijk gebruikt.
[2] *Noot vertaler*. Lett. 'honing op blaadjes', waarin blaadjes misschien flensjes of ook feuilleté (blad)-deeg kan zijn.


© Het copyright op dit Vertaalverhaal berust bij de auteurs